

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
(Aukštosios mokyklos
atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)

2000

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
*(Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2000

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-30-6

© Darius Staliūnas, 2000
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2000
© Lietuvos istorijos institutas, 2000

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
ĮVADAS.....	8
1832–1855 M.: VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMAS IR RUSIJOS ŠVIETIMO SISTEMOS LUOMIŠKUMAS.....	18
XIX A. 6-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJI PUSĖ: RUSIŠKOS AUKŠTOSIOS MOKYKLOS SUMANYMAI.....	25
Lietuvos bajorija socialinių-ekonominių ir politinių pertvarkymų akivaizdoje.....	25
Lietuvos bajorijos peticijos dėl aukštosios mokyklos įkūrimo 1855–1856 m.....	29
Aukštosios realinės mokyklos Vilniuje projektas 1857–1859 m.....	32
Vilniaus archeologijos komisija – pakopa į universitetą.....	36
1860–1861 M.: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO PRADŽIA.....	38
Tarptautinės konsteliacijos kaita ir „lenkų klausimas“.....	38
Kur turi mokytis Šiaurės Vakarų krašto jaunimas?.....	42
Politinės Lietuvos „baltųjų“ orientacijos ir „derybos“ su valdžia.....	45
Vilniau švietimo apygardos vadovybės nuostatos.....	53
1862–1863 M. SAUSIO MĖNUO: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO APOGĖJUS.....	55
Tarptautinė situacija 1861 m. pabaigoje – 1862 m. pradžioje ir „lenkų klausimas“.....	55
Viktoras Starzeński ir Vladimiras Nazimovas.....	56
Lietuvos „baltųjų“ švietimo sistemos reformavimo programa.....	59
Vilniaus generalgubernatoriaus „tautinės politikos“ receptai 1862 m. vasarą.....	64
Viktoro Starzeński veikla 1862 m. antroje pusėje.....	66
Nauja „tautinė politika“ Šiaurės Vakarų krašte 1862 m. pabaigoje – 1863 m. pradžioje?.....	70
1863–1873 M.: RUSIFIKACINIAI AUKŠTOSIOS MOKYKLOS ĮKŪRIMO PROJEKTAI.....	76
Michailo Muravjovo sumanymas steigti universitetą Vilniuje.....	76
Aukštosios stačiatikių dvasinės akademijos projektas 1863–1864 m.....	88

Rusifikaciniai aukštosios mokyklos projektai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje.....	93
„LIETUVIŠKŲ STIPENDIJŲ“ GENEZĖ.....	100
Stipendijų steigimo aplinkybės.....	100
Aleksandro Hilferdingo etnopolitinės projekcijos.....	105
Stipendijų skyrimo tvarka.....	108
XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA: VILNIAUS ŽEMĖS ŪKIO DRAUGIJOS INICIATYVA RUSIJOS „TAUTINĖS POLITIKOS“ KONTEKSTE.....	110
Rusijos „tautinė politika“ ir aukštasis mokslas XIX a. pabaigoje.....	110
Vilniaus žemės ūkio draugijos sumanymas.....	113
Valdžia ir aukštosios mokyklos steigimo Šiaurės Vakarų krašte problema.....	117
POLITINĖS TENDENCIJOS LIETUVOJE 1905–1907 M. IR VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO KONCEPCIJOS.....	124
Politinės tendencijos Lietuvoje.....	124
Lietuviškasis universitetas.....	129
Lenkiškasis universitetas.....	132
Lietuvos universitetas.....	132
Rusiškasis universitetas.....	138
1908–1914 M.: VALDŽIOS POLITIKA IR VISUOMENĖS INTERESŲ POLIARIZACIJA.....	142
Vilniaus m. dūmos iniciatyva 1907 m. pabaigoje.....	142
Visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje.....	147
Rusijos „tautinė politika“ ir galimybė įkurti aukštąją mokyklą Šiaurės Vakarų krašte.....	150
VILNIUS AR KAUNAS? SOCIOKULTŪRINĖS IR IDĖJINĖS UNIVERSITETO SUKŪRIMO KAUNE PRIELAIDOS XX A. PRADŽIOJE.....	156
Lietuvių klerikalų etnokultūrinė orientacija XX a. pradžioje.....	156
Kaunas kaip etnografinės ir klerikalinės Lietuvos centras.....	160
XX a. pradžios alternatyva: Vilnius ar Kaunas	162
IŠVADOS.....	166
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	171
TRUMPINIAI.....	187
SUMMARY.....	188
STRESZCZENIE.....	199
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	210

1862–1863 M. SAUSIO MĖNUO: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO APOGĖJUS

*Tarptautinė situacija 1861 m. pabaigoje – 1862 m. pradžioje
ir „lenkų klausimas“*

1861 m. pabaigos – 1862 m. pradžios įvykiai žadėjo nemažus tarptautinės konsteliacijos pasikeitimus. Nuo 1862 m. pradžios Rusijos užsienio reikalų ministerijos dokumentuose vis dažniau minimas „Rytų klausimas“. Išsivadavimo judėjimai Hercegovinoje, Juodkalnijoje, Serbijoje vertė Rusiją imti aktyvių diplomatinių veiksmų¹. Rusija, norėdama sustiprinti savo įtaką Balkanuose, turėjo ieškoti Prancūzijos paramos. O tai vėl galėjo suaktualinti „lenkų klausimą“. Šie pasikeitimai tarptautinėje arenoje nelikdavo nepastebėti ir Varšuvoje.

Wielopolskis, nepatenkintas Peterburgo vykdoma politika, įteikė atsištydinimo pareiškimą. Spalio mėnesį jis buvo iškvieistas į Peterburgą². Tada Lenkijos Karalystės „baltieji“ nusprendė aktyviau ieškoti paramos Europos sostinėse, kad šios paveiktų Peterburgą. 1861 m. gruodžio mėnesį „baltieji“ pareikalavo, kad Hotel Lambert veikėjai imtųsi aktyviai siekti diplomatinio spaudimo Rusijai³. 1862 m. pradžioje Varšuvoje buvo nuspręsta šiek tiek pakeisti taktiką. Tarp kitų naujų sumanymų buvo ir mintis, kad būtų prasminga atsisakyti pretenzijų į Rusiją, t. y. Ukrainą, ir apsiriboti vien Lietuva⁴. Greičiausiai

¹ I. Koberdowa, *Wielki książe Konstanty w Warszawie 1862–1863*, Warszawa, 1962, s. 67.

² Peterburge Wielopolskis buvo iki 1862 m. birželio mėnesio.

³ H. Wereszycki, J. Zdrada, *Polska działalność dyplomatyczna (1860–1900)*, *Historia dyplomacji polskiej*, t. 3: 1795–1918, pod. red. L. Bazyłowa, Warszawa, 1988, s. 445.

⁴ H. Wereszycki, *Hotel Lambert i obóz Białych przed wybuchem powstania styczniowego*, *Przegląd historyczny*, 1959, Nr. 3, s. 526–527.

būtent direktyvos iš Varšuvos pakoregavo Hotel Lambert taktiką 1862 m. pradžioje. Tuo metu Vladislovas Czartoryskis susitiko su Napoleonu III ir įteikė jam memorialą, kuriame buvo išdėstyti lenkų reikalavimai. Šį dokumentą buvo galima suprasti kaip Hotel Lambert parengtą reikalavimų sąrašą, kurį Napoleonas III turėtų išdėstyti per derybas su Rusijos valdžia. V. Czartoryskio Napoleonui III įteiktame memoriale siūlyta reikalauti rimtų nuolaidų Lenkijos Karalystėje, pirmiausia realios valdžios perėjimo į civilių rankas. Tuo tarpu Lietuvoje turėtų būti „lenkiška“ administracija ir švietimo sistema. Apie Ukrainą šiame memoriale nė neužsimenama. Būtent dėl šios aplinkybės galima manyti, kad akcijos iniciatorių būta Varšuvoje, o ne Paryžiuje, nes Hotel Lambert veikėjai nebuvę linkę atsisakyti reikalavimo atstatyti tokią valstybę, kokia buvo 1772 m.⁵

Viktoras Starzeńskis ir Vladimiras Nazimovas

1862 m. pradžioje Lietuvos „baltųjų“ politinis aktyvumas sumažėjo. Tą šitį paaiškina Gieysztoro liudijimas, esą 1862 m. pradžioje „iš užsienio“ buvo gautas nurodymas užleisti pozicijas „raudoniesiems“⁶. Išeitų, kad tokiu būdu buvo bandoma „svetimomis rankomis“ daryti įtaką valdžiai. Suaktyvėjusi radikalųjų veikla turėjo stumti valdžią į „baltųjų“ glėbį. Kita vertus, nauji vėjai tarptautinėje politikoje dar tik ryškėjo ir jų poveikio Rusijos vidaus politikai kol kas nelabai buvo juntama. Tiesą pasakius, valdžios politikoje tuo metu galima išvelgti liberalių reformų rengimo spartinimą⁷, tačiau tai dar toli gražu neatitiko „pakraščių“ bajorijos lūkesčių.

Vienintelis, kuris tuo metu bandė tartis su valdžia, buvo Starzeńskis. Tiesa, ir jis šį kartą pasitenkino ne tokio aukšto rango politiku. 1862 m. vasario mėnesį Peterburge jis įteikė laišką Vilniaus generalgubernatoriui Nazimovui⁸. Starzeńskis pasiūlė kompromisą tarp valdžios ir krašto socialinio elito. Viena iš jo įvardytų sąlygų – Vilniaus universiteto bei švietimo apygardos atkūrimas.

⁵ Ibid., s. 528.

⁶ В. Б. Бикунич, *Революционная организация...*, 1. 38.

⁷ Р. Г. Эймонтова, *Революционная ситуация и подготовка университетской реформы в России, Революционная ситуация в России в 1859–1861 гг.*, Москва, 1974, с. 71.

⁸ J. Štakelbergas šį raštą datavo 1861 m. rugsėjo mėnesiu: Ю. И. Штакельберг, *Архив „Русской старины“, К столетию героической борьбы „за нашу и вашу свободу“*, *Сборник статей и материалов о восстании 1863 г.*, под ред. В. А. Дьякова, И. С. Миллера,